

А.І. Лугоўскі (г. Мінск, Беларусь)

“ПРАЙСЦІ ПРАЗ ВЕРНАСЦЬ” : СВЕТЛАЙ ПАМЯЦІ НАСТАЎНІКА

“Светлай памяці М. А. Пашкевіча”. Такім прысвячэннем пачынаецца аповесць Васіля Быкава “Абеліск”. Мікола Арсенавіч Пашкевіч пражыў кароткае, але яркае жыццё (1936 – 1972). З наканаваных яму лёсам 36 гадоў амаль 10 аддаў працы настаўніка беларускай мовы і літаратуры ў Сваткаўскай сярэдняй школе Мядзельскага раёна, якая сёння носіць імя народнага паэта Беларусі Максіма Танка.

Мікола Пашкевіч быў нястомным настаўнікам-творцам, асветнікам і рупліўцам у прапагандзе беларускай нацыянальнай культуры і мастацкай літаратуры, сам пісаў вершы. У краязнаўчым музеі школы захоўваецца дзённік М. Пашкевіча, у якім ёсць запіс: “... трэба ўсяго самога аддаць вучням, беззаветна любіць, любіць і любіць абраную па ахвоце сэрца прафесію, гарэць агнём на кожным кроку...”

М. Пашкевіч падтрымліваў цесныя стасункі з Максімам Танкам, былым вучнем Сваткаўскай школы (1925 – 1926), які пастаянна дасылаў у родную школу свае новыя зборнікі вершаў з аўтаграфамі, кнігі пісьменнікаў розных краін свету, у якіх яму давалася пабываць. Адным з найбольш эфектыўных відаў асветніцкай дзейнасці М. Пашкевіч лічыў творчыя сустрэчы пісьменнікаў з вучнямі, настаўнікамі і насельніцтвам. Гасцямі Сваткаўскай школы за гэтак шчаслівае дзесяцігоддзе неаднаразова пабывалі такія слыннымі беларускія мастакі слова, як М. Аўрамчык, Р. Барадулін, Н. Гілевіч, У. Караткевіч, А. Лойка, І. Навуменка, Я. Семяжон. Але самай запамінальнай засталася сустрэча з Васілём Быкавым.

29 красавіка 1971 г. В. Быкаў у час наведвання Сваткаўскай школы пакінуў запіс: “Як нідзе ў іншай школе, у Сватках любяць і ведаюць сучасную беларускую літаратуру, нікуды ў іншае месца не ездзяць з такой ахвотай беларускія пісьменнікі. Тут мы знаходзім надзвычай удзячных і дужа цікаўных нашых чытачоў, ведаем, што ў Сватках усё напісанае намі трапіць па адрасу, вучні тут растуць дапытлівыя і цікаўныя да ведаў і найперш да ўсяго, што адносіцца да роднай беларускай культуры” [3, с. 8].

Тыя, хто асабіста ведаў Міколу Пашкевіча, успамінаюць, што па сваіх жыццёвых прынцыпах ён быў вельмі падобны на Алеся Іванавіча Мароза, галоўнага героя аповесці В. Быкава “Абеліск”, які ў час вайны свядома пайшоў разам з вучнямі на смерць, каб пацвердзіць свой асноўны жыццёвы і педагогічны прынцып – “слова настаўніка ёсць справа настаўніка”.

Акадэмік М.А. Лазарук сцвярджаў, што “вобразу настаўніка ў беларускай прозе пашанцавала болей, чым прадстаўніку якой-небудзь іншай прафесіі. І гэта, вядома, тлумачыцца <...> перш за ўсё тым, што ў працы

настаўніка, у яго жыццёвай дзейнасці, дачыненнях да іншых людзей сыходзяцца, факусіруюцца найважнейшыя і найскладанейшыя жыццёвыя праблемы, асабліва праблемы маральна-этычнага характару, адносіны чалавека да жыцця, яго грамадзянскія і патрыятычныя памкненні” [2, с. 19].

Сучасная школьная вучэбная праграма па беларускай літаратуры не адводзіць спецыяльныя гадзіны для ўрокаў дадатковага чытання ў старшых класах, але дае права настаўніку скарэктаваць вучэбную нагрузку, каб пры неабходнасці правесці такія ўрокі і прааналізаваць творы, не ўключаныя ў спісы для абавязковага вывучэння, сярод якіх найбольшай увагі заслугоўвае аповесць В. Быкава “Абеліск”.

Урок дадатковага чытання па аповесці “Абеліск” мэтазгодна правесці ў XI класе ў кантэксце манаграфічнай тэмы, прысвечанай жыццю і творчасці В. Быкава.

Тэма ўрока: “Прайсці праз вернасць” : светлай памяці Настаўніка.

Ключавым да ўсяго ўрока можа стаць пытанне:

“Ці можна ўчынак настаўніка Алеся Іванавіча Мароза лічыць подзвігам?”

Увага школьнікаў засяроджваецца на рашэнні галоўнага героя аповесці добраахвотна здацца ў палон, куды ўжо трапілі яго вучні. У выніку Мароз не толькі не выратаваў сваіх выхаванцаў, але і сам загінуў. Незвычайны ўчынак вяскозага настаўніка выклікаў супярэчлівыя меркаванні не толькі ў герояў твора, але і ў чытачоў.

Пасля самастойнага прачытання аповесці “Абеліск” 55 % вучняў (апытаны 132 навучэнцы) станюўча ацанілі паводзіны Мароза, аднак толькі 22 чалавекі (17 %) далі найвышэйшую ацэнку яго ўчынку і назвалі подзвігам. 23 % школьнікаў адзначылі высакароднасць Алеся Іванавіча, прызналі яго вернасць настаўніцкаму абавязку, але апошні крок настаўніка – рашэнне загінуць разам са сваімі выхаванцамі – выклікаў у іх адмоўную рэакцыю.

Такія адносіны да героя В.Быкава дазваляюць правесці ўрок у выглядзе дыспуту. Выбар формы ўрока падказвае і сам аўтар, які заканчвае аповесць словамі: “І вось цяпер рашае чытач. Хай разбіраецца, кожны адпаведна свайму светапогляду, свайму позірку на вайну, на гераізм, на свой абавязак перад сумленнем і перад гісторыяй” [1, с. 342].

На ўроку мэтазгодна выкарыстаць матэрыялы дыскусіі, якая прайшла ў 1972 г. на старонках “Учительской газеты”. Для абмеркавання настаўнік можа прапанаваць два палярныя пункты погляду чытачоў:

“...Алесь Мароз з годнасцю выканаў сваю місію. Нават каб ён не здзейсніў подзвіг, ужо адно гэта, што ён у сэрцах сваіх вучняў запаліў полымя вернасці Радзіме, магло служыць крытэрыем ацэнкі яго маральнага аблічча ... І калі Мароз добраахвотна пайшоў да ворагаў, каб паказаць, што “слова настаўніка ёсць справа настаўніка”, што ён са сваімі вучнямі падзяляе адказнасць за іх ўчынкі, дык гэта подзвіг сапраўднага героя”.

“У Вялікай Айчыннай вайне важна было не самому загінуць, хаця гінулі сотні тысяч, а знішчыць як можна больш ворагаў – цаною асабістага жыцця!.. Перад гэтай задачай усё іншае адступала на другі план. І вось гэтай задачы настаўнік Мароз не выканаў”.

Каб вучні прынялі або аспрэчылі адзін з гэтых поглядаў, належыць разабрацца ў наступных пытаннях:

1. Многія лічылі ўчынак Алеся Іванавіча неабдуманым і нікому непатрэбным. Ці можна пагадзіцца з такой думкай?
2. У чым заключаліся жыццёвыя прынцыпы Алеся Іванавіча?
3. Які ўплыў на яго вучняў аказаў асабісты прыклад настаўніка?
4. Ці мог Мароз зрабіць інакш?

Адказваючы на прапанаваныя пытанні, адзінаццацікласнікі ўспомняць, што ў канцы 1939 года ў заходнебеларускай вёсцы Сяльцо пачала дзейнічаць першая беларуская школа, настаўнічаць у якой стаў Алесь Іванавіч. Ён першы даводзіў сваім выхаванцам, што яны не быдла, а людзі і маюць права называцца людзьмі. Калі пачалася вайна, настаўнік не мог па стане здароўя змагацца з ворагам. Ён працягваў працаваць у школе, але ўжо з дазволу акупацыйных улад. У многіх, хто ведаў Мароза, гэта выклікала абурэнне. Вучні (ці настаўнік) павінны адзначыць вернасць Алеся Іванавіча сваім прынцыпам і ў такой сітуацыі ён застаецца чалавекам, настаўнікам.

Мэтазгодна нагадаць словы самога Алеся Іванавіча: “Благодару я не вучу. А школа патрэбна. Не будзем вучыць мы – будуць абалваньваць яны. А я не затым тут два гады ачалавечваў гэтых рабят, каб цяпер іх расчалавечвалі. Я за іх яшчэ пазмагаюся” [1, с. 310].

Вынікі марозаўскага выхавання бачны на кожным кроку. Калі Алесем Іванавічам зацікавіўся мясцовы паліцай Хведар Гагун, яго вучні вырашылі пакараць здрадніка. Пры абмеркаванні паводзін юнакоў у час дыверсіі, як правіла, узнікае спрэчка. Не трэба яе датэрмінова спыняць. Сучасныя школьнікі неўзабаве самі пераканаюцца, што старанні Алеся Іванавіча не прайшлі бяследна.

У працэсе аналізу твора ўдзельнікі дыскусіі прыйдуць да вываду: інакш настаўнік зрабіць не мог, яго грамадзянскае сумленне не дазваляла яму

пакінуць у самую цяжкую хвіліну тых, выхаванню каго аддаваў усяго сябе, з каго “рабіў не выдатнікаў вучобы, не паслухмяных зубрылак, найперш – чалавекаў” [1, с. 294]. Ён разумеў, што ідзе на немінучую пагібель, але не меў права не ісці.

Вучні знойдуць прыклады, якія апраўдваюць учынак Алеся Іванавіча. Бачачы ў кожным сваім выхаванцы не проста школьніка, а асобу, Мароз не мог безадказна аднесціся да іх лёсу. Яшчэ да вайны, напрыклад, ён змагаўся за Паўліка Міклашэвіча, абараняючы хлопчыка ад бацькі-дэспата. У лютыя маразы настаўнік-інвалід праводзіў дадому дзвюх дзяўчынак, каб тыя не баяліся і не перасталі наведваць школу. Таксама не для прыгожага жэсту пераносіў настаўнік у час паводкі праз раку кнігі Л. Талстога (праваліўся ў ледзяную ваду і цяжка захварэў), а каб далучаць да мастацкага свету вялікага рускага пісьменніка дзяцей з заходнебеларускай вёскі. Ён зведаў цяжкасці перадаенных гадоў і насуперак уяўленням сваёй калегі пані Ядзі пра статус настаўніка, не баючыся за ўласны аўтарытэт, разам з вучнямі браўся за ўсякую працу, каб толькі заняці ў школе праходзілі на належным узроўні.

І апошні свой крок Мароз зрабіў свядома. Партызанскаму камандзіру, які назваў яго намер ісці ў вёску “бязгледым самагубствам”, Алесь Іванавіч упэўнена адказаў: “Гэта праўда. І ўсё ж трэба ісці”. Не вагаецца ён і тады, калі прыходзіць да ворагаў. У стараствай хаце ён чуе: “Не трэба было, настаўнік”. А ў адказ – толькі адно слова: “Трэба” [1, 333].

Важна падкрэсліць, што ў аповесці “Абеліск” закрануты і вельмі важныя маральна-этычныя праблемы сучаснасці. Сувязь з сённяшнім днём можна прасачыць праз іераемнасць пакаленняў. Пра веліч і неабходнасць справы, якую пачаў Алесь Іванавіч, сведчыць жыццёвы шлях яго вучня Паўла Міклашэвіча. Цудам выжыўшы, ён нібы падхапіў эстафету Мароза – працаваў настаўнікам у Сяльцы і не проста даваў веды дзецям, а характарам і дабратаю імкнуўся быць падобным на Алеся Іванавіча.

Усяго некалькі радкоў адведзена ў аповесці апаведу пра Віктара, былога вучня Паўла Міклашэвіча, студэнта педінстытута, вобраз якога стаў новым звяном ў гэтым ланцужку пакаленняў. Увабраўшы ў сябе ўсё лепшае, што было ўласціва Міклашэвічу, Віктар стаў сумленным чалавекам і таму, рызыкуючы жыццём, кінуўся абараняць дзяўчыну ад узброеных бандытаў.

Каб паказаць праўдзівасць і тыповасць вобраза Алеся Іванавіча Мароза, можна паведаміць адзінаццацікласнікам пра жыццё і дзейнасць польскага педагога, пісьменніка і ўрача Януша Корчака, які ў час фашысцкай акупацыі меў магчымасць застацца жывым, але пайшоў на смерць разам са сваімі выхаванцамі.

Высока ацэньвае ўчынак свайго героя і В. Быкаў: “Так, настаўнік Мароз не забіў ні аднаго немца і нават не ўдзельнічаў у дыверсіі школьнікаў на мосце. Але тым не менш ён здзейсніў подзвіг, значэнне якога цяжка пераацаніць... Наўрад ці патрабуе доказу, што Мароз у канчатковым выніку выхоўваў для подзвігу, фарміраваў свядомасць актыўных барацьбітоў, уласнай смерцю прадэманстраваў абсалютную непарыўнасць свайго слова і сваёй справы. Вядома, ён вольны быў выбраць і іншы шлях, але выбраў менавіта такі, знешне малаэфектыўны і не вельмі знешне выніковы. Але хто можа кінуць у яго за гэта каменем?” [“Известия”. 1972. 29 чэрв.].

У выніку аналізу аповесці “Абеліск” вучні ўрэшце пагаджаюцца з тымі, хто ўбачыў ва ўчынку сельскага настаўніка сапраўдны гераізм, пераконваюцца ў тым, што праяўляецца ён можа па-рознаму. У адным выпадку подзвіг здзяйсняецца ў нейкі кароткі момант і з’яўляецца нібы ўспышкай у жыцці чалавека. У гэта імгненне ён здзіўляе тых, хто яго акружае, выклікае ў іх захапленне. У іншым выпадку ўсё жыццё чалавека можа быць подзвігам, самаадданым служэннем людзям. Тады гераізм праяўляецца звычайна вельмі сціпла, але ад таго не траціць сваёй прыгажосці. Так жыў і Мароз, заціочыўся да апошняй хвіліны высакародным, сумленным і адданым свайму абавязку, гераічная смерць стала вяршыняй яго жыццёвага подзвігу.

На заключным этапе ўрока па аповесці “Абеліск” карысна будзе зачытаць асобныя ўрыўкі з лістоў В. Быкава і М. Пашкевіча, каб урок стаў урокам памяці вялікіх настаўнікаў

М. Пашкевіч – В. Быкаву: “...А вучні! Даражэнькі мой Васіль Уладзіміравіч, якога захаплення пра “Абеліск”, мы чытаем трыма класамі пасля ўрокаў” [1, с. 31].

В. Быкаў – В. Жуку: “Атрымаў Ваша невясёлае пасланне... Што зробіш! Вядома, цяпер такіх людзей мала, Мікалай Арсенавіч сярод іх быў, мабыць, самы лепшы, самы самаадданы. Ну і вядома, лёс такіх заўжды самы трагічны [3, с. 33].

Менавіта пра такіх, як Мікола Пашкевіч і Алесь Мароз, вуснамі былога загадчыка райана Цімоха Ткачука ў аповесці “Абеліск” сказана: “...У тым, што мы ёсць цяпер як нацыя і грамадзяне, – найпершая заслуга сельскіх настаўнікаў” [1, с. 294].

Важна, каб на ўроку вучні зразумелі, што людзі здзяйсняюць подзвігі часцей за ўсё ў выключных умовах, але якасці, неабходныя для гэтага, выпрацоўваюцца паступова, у паўсядзённым жыцці, і для гэтага, гаворачы словамі Максіма Танка, неабходна “прайсці праз вернасць”.

Літаратура

1. Быкаў, В. Збор твораў : у 4 т. Т. 3. Аповесці. / В. Быкаў. – Мінск : Маст. літ., 1982.
2. Лазарук, М.А. Навучанне і выхаванне творчасцю : педагогічныя роздумы і пошукі / М.А. Лазарук. – Мінск : Нар. асвета, 1994.
3. Шапран, С. “Лёс такіх заўжды самы трагічны”: Выбранае з перапіскі Васіля Быкава і Міколы Пашкевіча / С. Шапран. – Роднае слова. – 2011. – № 7. – С. 29–33.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ